

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА
ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА „ПРЕДУЧИЛИЩНА И МЕДИЙНА
ПЕДАГОГИКА“

Дарина Наполеонова Баева

ЕМПАТИЯТА В МУЛТИЛИНГВИСТИЧНА
ОБРАЗОВАТЕЛНА
СРЕДА ЗА РАЗВИТИЕ НА ПОЗНАВАТЕЛНА КУЛТУРА В
ДЕТСТВОТО

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика)

Научен р-л: доц.д-р Розалина Енгелс

София, 2018

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Предучилищна и медийна педагогика“ към ФНПП на СУ „Св. Климент Охридски“ на 04.04.2018 г. и е насочен за защита пред специализирано научно жури по научна специалност 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика).

Дисертационният труд е с обем 257 страници, от които 242 текст-изложение и 15 страници приложения. Структурата му включва увод, три глави и заключение. Библиографията включва 219 заглавия, от които 88 източници на кирилица и 131 на латиница. Включени са 4 приложения –диагностични тестове за проучване на емпатията. В дисертационния труд са представени общо 33 таблици и 26 диаграми.

В увода на дисертационния труд е обоснована актуалността на проблема и е представена концепцията на изследването. Дисертацията е разделена на три глави. В първата е направена постановка на проблема на базата на литературен обзор по изследваната тема. Във втората глава са описани теоретико-експерименталните и организационни параметри на изследването. В трета глава е представен анализът на резултатите от изследването. В заключението са формулирани изводи, препоръки и приноси.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на заседание на научно жури в състав:

проф. д-р Божидар Михайлов Ангелов
проф. д-р Розалия Йорданова Кузманова-Карталова
доц. д-р Веска Христова Вардарева
доц. д-р Розалина Пламенова Енгелс-Критидис
доц. д-р Стефка Иванова Динчийска

Съдържание

1.	Актуалност на проблема.....	4
2.	Обща характеристика на дисертацията	6
2.1.	Глава първа: Постановка на проблема.....	6
2.2.	Глава втора: теоретико-експериментални и организационни параметри на изследването	12
2.3.	Глава трета: анализ на резултатите от изследването Статистическа обработка на резултатите.....	22
	Заклучение и изводи.....	40
	Приноси	43
	Списък на публикациите на докторанта.....	46

1. Актуалност на проблема

Почти всички суверенни държави, било то официално моно или мултиезични се сблъскват с проблема каква политика да прилагат по отношение на малцинствата, техните езици и образование. В развитите демократични държави се водят постоянни дискусии по проблемите на образованието в условията на множественост на културите и езиците. (Aguado, T., 1999; Belacchi, C. & Farina, E. 2012; Baker, C. 1996; Aguado, T., Gil. I. у Mata, P., 2005; Верещагин Е.М.,1969; Вайнрайх У., 1979; Георгиев, Л. 1999; Енгелс. Р. 2009; Лиежова, Ж. П. 1995; Чубукова Д. 2016; Шопов Т. 2011; Янкулова, Й. 2012 и др.). Търсят се съответни политически решения и се предлагат различни модели за нуждите на конкретната образователна програма. В тези дискусии особено място заема билингвизмът (двуетичието).

Билингвизмът е твърде разпространено явление в целия свят. През последните години развилият се процес на демократизация в световен мащаб подсили това явление – междуезиковите контакти зачестяват. Все по-често днес се смята, че гражданинът на утрешния ден трябва да бъде годен за междуетническо общуване (Ангелов, Б., 2010; Ангелова,Л. 2010; Баева, М. 2009; Герганов, Е. 1994; Колева,И. 2010; Кючуков, Хр.2002; Макариев,П. 2010; Чавдарова-Костова,С. 2010; Bowman, B. 1990; Brizuela, B. & M. Garcia-Sellers. 1999; Cassels, T. G., Chan, S., Chung, W., Birch, S. 2010; Copple, C., Sigel, I.E., & Saunders, R.1984; Nakuta, K. 1999; Neckman, J.J. 2006 и др.).

Въпросното явление е широко разпространено и у нас. Открай време България е била кръстопът за много народи. Това движение на народите е дало отражение върху облика на българската нация. Днес в състава ѝ влизат различни етнически малцинства – власи, гърци, арменци, евреи, но най-многобройни са турците и ромите.

Световната психо и етнопсихолингвистика доказва, че когато се вземат предвид факторите като етнокултура, традиции, особености

на майчиния език като езикова система, овладяването на втория език става по-лесно и по-бързо.

Целта на дисертационната разработка е да се проучи спецификата на педагогическото взаимодействие, в конкретност ролята на емпатията като емоционално отношение в мултилингвистична образователна среда за формиране на познавателна култура и да се изведат възможностите за ефективна социализация чрез образование в детството.

Хипотезата предполага, че степените на проявената емпатия в педагогическото взаимодействие в мултилингвистична образователна среда повлияват позитивно процеса на трансформиране на конкретните знания в познавателна култура на децата.

Задачи на дисертационната разработка са:

- Апробиране на процедура за входящо и изходящо проследяване на постиженията на децата при постъпване в детска градина/ училище на 3-5, 5-6 години в мултилингвистична и монолингвистична образователна среда, обобщаване и сравняване на резултатите.
- Апробиране на емпатийно ориентирана методология и съдържание на програмна система за педагогическо взаимодействие на мултилингвистична експериментална група деца, съобразно резултатите от входящото проследяване на познавателното равнище.
- Консултиране на емпатийно ориентирано педагогическо взаимодействие с педагогически и непдагогически персонал и родители в контекста на образователна концепция „от изисквания за научаване към подкрепа в ученето”.
- Мултиплициране на емпатийно ориентираната методология за педагогическо взаимодействие „от изисквания за научаване към подкрепа в ученето” за установяване на функционалност на модела в други образователни институции.

3. Обща характеристика на дисертацията

2.1.Глава първа: Постановка на проблема

В първа глава от дисертационния труд се разглеждат и анализират **основополагащи понятия, като познание (cognitio)** – „общ термин за означаване на всички процеси, участващи в познанието“. Според Е. Р. Хилгард (Hilgard E.R. and Bower G.H. 1966) познанието се състои от съвкупността от умствената дейност или състоянията, участващи в познаването и функционирането на съзнанието. Включва възприятие, внимание, памет, представна дейност, езикови функции, процеси на развитие, решаване на проблеми, както и областта на изкуствения интелект (Корсини, Реймънд Дж. (1998). (ред.).

Основната тема в съвременната когнитивна психология е конструктивисткото твърдение, че човешкото познание е активен процес. Преходът на преработката на информацията анализира когнитивните процеси в серия от последователни етапи на промени на информацията, предоставена на мозъка. Всеки стадий в последователната преработка от възприятието до действието е конкретна умствена дейност или тема на познание.

Познавателната компетентност основно включва:

- мисловна активност;
- способност за установяване на причинно-следствените зависимости в различни сфери от живота и речево планиране;
- владеене на способности за структуриране на замисъл и елементарно планиране на дейността за постигането му;
- способност да се види цялото в единичното явление и да се намери адекватен способ за решаване на нова задача чрез дейността;
- други.

Познавателната култура включва:

- сензорно възпитание и развитие;

- решаване на умствени задачи в условията на жизнени и образователни ситуации;
- изграждане на система от качества на личността, на основание на които детето може да интегрира личен опит.

Познавателната култура /Русинова,Е. и кол., 1993/, разглеждана в степените на израстване в предучилищната възраст регистрира тенденции към:

<ul style="list-style-type: none"> • за 2-3-годишните деца 	<ul style="list-style-type: none"> - диференцирани възприятия и конкретни представи; - нагледно-действено и образно мислене; - целенасочена предметна дейност; - инициативно речево общуване.
<ul style="list-style-type: none"> • за 3-5-годишните деца 	<ul style="list-style-type: none"> - диференцирани възприятия и обобщени представи; - образно-схематично мислене; - ориентиране в предметната ситуация и схематичното ѝ изразяване; - познавателно-практическа и познавателно-откривателска дейност; - усъвършенстване на сензорните умения и развитие на интелектуалните способности; - символни форми на мислене; - многофункционално използване на предметите във въображаема и реална ситуация и тяхното словесно обозначаване.
<ul style="list-style-type: none"> • за 5-7-годишните деца 	<ul style="list-style-type: none"> - познание чрез системни обобщения и общуване в жизнена среда; - осмислено отношение към обкръжаващата среда и инициативно поведение; - обобщени представи и конкретни понятия; - използване на предметни ориентири и знакови системи; - ситуативно-преднамерено учене и целенасочено научаване чрез прилагане на познавателни стратегии; - самостоятелно поставяне и решаване на проблеми в нови условия.

Изложението на първа глава продължава с анализ на емпатия, за която има много различни определения и които съдържат широк обхват от емоционални състояния, включващи:

- грижа за други хора и имащи желание да им помогнат; преживяващи емоции, които приличат на емоциите на други хора;
- разпознаващи какво друг човек мисли или чувства;
- правейки по-малко отчетливи разликите между себе си и останалите;
- способността да чувстваш и споделяш други емоции на други хора;
- способността да идентифицираш своите емоции с емоциите на други;
- способността за сърдечност и милостивост към друг човек и т.н.

Състрадание и симпатия са два термина, които много се асоциират с емпатия, но всеки един от тези три термини е уникален. Състраданието е емоция, която усещаме, когато други имат нужда, което ни мотивира да им помогнем. Симпатията е чувство на грижа и разбиране за някого в нужда. Определенията за емпатията са различно интерпретирани, но в основата си я тълкуват като способност да разбираш или чувстваш какво друг човек преживява, изпитва, претърпява, т.е., способността да се поставиш на мястото на друг (това е от гледна точка на емоционалната способност). От друга страна, емпатия се определя и като способност взаимно да преживяваш мислите и емоциите на другите. Тя отива извън симпатията, която е чувство на грижа и разбиране за „чувствата“ на другите.

Английската дума, респективно българската произхожда от древногръцката дума ἐμπάθεια (empathēia - на кирилица емпатея) „физическа привързаност, страст, слабост, любов“, което идва от ἐν (en), "in, at – във, на" πάθος (pathos), "passion - страст" или "suffering – страдание, мъка, болка". Терминът е адаптиран от

Херман Лотце (Lotze, 1858) и Робърт Вишер (Vischer, 1873), за да се създаде германската дума Einfühlung ("feeling into – чувство във"), което пък е преведено от Едуард Титченер (Titchener, 1909) в английския термин empathy – емпатия. Това е и основен подход, залегнал в концептуалното структуриране и реализирането на експерименталния модел. Изяснява се какви са параметрите на тълкуване на емпатията и подходите за възпитаването ѝ (Barnet, M.A. 1992; Carpena, A. 2014; Fernández Pinto, I., López Pérez, B. & Márquez, M. 2008); Filipetti, V., López, M., & Richaud, M. 2012; López, M., Filipetti, V. & Richaud, M. 2014; Olmedo Carrillo, P. y Montes Berges, B. 2009; Retuerto, A. 2004 Belacchi, C. & Farina, E. 2012; Bryant, B. K. 1982; Cassels, T. G., Chan, S., Chung, W., Birch, S. 2010; Decety, J., Meyer, M. 2008; Dehning, S., Gasperi, S., Markos, T., Eshetu, G., Meyer, S., Krahl, W., Riedel, M., Moller, H., Muller, N., Siebeck, M. 2013 и др.). Емпатията, представена от Кимбърли Хънтър (Hunter, K. Empathy in Education) е способността да виждаш ситуация от друга гледна точка. Тя е основа на грижовни отношения и ни позволява да се свързваме и разбираме с тези, които може да бъдат различни от нас самите.

Емпатията е неразделна част от образованието и би трябвало да бъде училищна цел (Eisenberg, N. 2000; Eisenberg, N., Eggum, N. 2009; Eisenberg, N. 2002; Fernández Pinto, I., López Pérez, B. & Márquez, M. 2008; Goleman Daniel 1995; Hollan, D., Throop, C.J. 2011 и др.). Представянето дава идеи как учителите да структурират образователното пространство, където емпатията е подчертан фундамент на детските взаимодействия и цел на образованието.

Анализират се три основополагащи теории и практики, които поддържат целепологането на емпатията в образованието: Теория на съставната интелигентност /множествената интелигентност / (Gardner, H.); Теория на научното сечение (научния сегмент) - зоната на близкото развитие/(Л.С.Виготски); Проблемно-базирано учене (Problem-Based Learning section).

Изяснени са понятията за мултилингвизъм, билингвизъм и интеркултурна педагогика във връзка с имплементирането на модела в мултилингвистични / билингвистични детски групи/класове (Gallagher, H. L. & Frith, C. D. 2003; Gardner, R., & Lambert, W. 1972; Gorostiaga, A., Balluerka, N. & Soroa, G. 2014; Jiménez, M. I. & López-Zafra, E. 2009; Lasagabaster, D.; Huguët, A. [Eds.] 2007; López, O., Hederich, C. y Camargo, A. 2011; Papalia, D.E., Wendkos Olds, S. & Duskin Feldman, R. 2001; Siguán, Miquel y Mackey, William F. 1989).

Какви са ползите от билингвизма за малките деца? Някои експерти твърдят, че ползите, свързани с билингвизма се проявяват доста рано – на около 7-месечна възраст. Общоприетото мнение е, че обучението по чужди езици трябва да се увеличи в началното училище и дори в детската градина. Колкото по-малки са децата, толкова по-лесно ще научат езика. Също така те ще развият подобри умения за решаване на проблеми и ще станат по-социални. Те ще се представят по-добре и по предметите, които не са свързани с езика (като математика), ще бъдат концентрирани по-дълго и ще могат да превключват между задачите по-бързо.

Ранното учене на втори език дава надежда и за децата с аутизъм и затруднения с ученето и вниманието. Изпълнителната функция на мозъка подобрява начина на мислене и планиране – умения, които отсъстват при децата със затруднения с обработката.

Идеята, че има само един период от живота ни, през който можем да научим втори език също е противоречива според професорите по психология Криста Байърс-Хайнлайн от университета Конкордия и Кейси Лю-Уилямс от университета Принстън, автори на научния доклад “Билингвизмът в ранното детство: Какво показва науката“ (2013). Учените нямат консенсус. Според Европейския съюз в края на училищното си обучение всеки гражданин трябва да разбира три езика. В книгата си „Детето и светът - между езика и речта“ Б.Ангелов (1994) анализира важни пунктуални акценти от когнитивното развитие на детето и

взаимозависимостите с овладяване на езика и развитието на речта. Анализът на особености на лингвистичната ситуация е от значение, особено когато се говори за моно и мултилингвистична образователна среда.

Коментират се схващания за ползите от образователна среда, обединяваща различни култури, като социална перспектива на взаимодействието в предучилищна възраст със специален фокус върху монолингвизма и мултилингвизма/билингвизма и когнитивното развитие в детството (Hakuta, 1986; Cummins, 1996, 1998; Gallagher, H. L. & Frith, C. D. 2003; Gardner, R., & Lambert, W. 1972; Gorostiaga, A., Balluerka, N. & Soroa, G. 2014; Jiménez, M. I. & López-Zafra, E. 2009; Lasagabaster, D.; Huguet, A. [Eds.] 2007; López, O., Hederich, C. y Camargo, A. 2011; Papalia, D.E., Wendkos Olds, S. & Duskin Feldman, R. 2001. Siguán, Miquel y Mackey, William F. 1989; Ангелов,Б.1994; Титоне, 1985; Качан, 1986; Чавдарова-Костова, С., 2001; Клинчарски, В., 2009; Рот, Ю.; Попова, Ю., 2010; Макариев, П., 1996; Филцингер, О., 1996; Налбантян-Хачерян, С., 2009; Иванов, И., 1999; Веселинов, Д., 2009; Василева, Е., 2009; Спиридонова, Л., 2008; Макариев, П., 2004; Тодоров, Х., 1996; Колева, И., 2009; Нунев, Й., 2010).

2. Глава втора: Теоретико-експериментални и организационни параметри на изследването

Във втора глава на дисертацията са представени цел, обект, предмет, хипотези, задачи и методи на изследването, както и основните етапи, през които е преминало самото изследване. Формулираният проблем ориентира към обекта и предмета на педагогическото изследване.

Обект на цялостното проучване е емпатийно ориентираният образователен процес в мултилингвистична образователна среда и ролята му за ефективно познавателно развитие в детството.

Предметът на цялостното проучване обхваща основните компоненти, изграждащи системата на емпатийно ориентирания образователен процес в мултилингвистична образователна среда за ефективно познавателно развитие в детството като: специфично ориентирана програмна система, организирана помощ от родителите, професионална учеща общност от учители, родители, общественост.

Предмет на изследването са:

- взаимовръзките между проявата на емпатия в образователна ситуация като елемент на емоционалната интелигентност и когнитивното развитие на деца от предучилищна възраст в моно и мултилингвистична среда;
- влиянието на образователната среда за развитие на емпатията като емоционално състояние и когнитивното развитие на деца от предучилищна възраст в моно и мултилингвистична среда;
- връзката между емпатията на учителите и познавателното развитие, респективно формиране на познавателна култура у децата в моно и мултилингвистична среда.

Хипотези и задачи на проучването

Целта на изследването е да се идентифицират основни компоненти на емпатийно ориентиран образователен процес в мултилингвистична образователна среда за ефективно познавателно развитие в детството.

За осъществяване на целта са поставени следните **задачи**:

- Да се проучат и анализират литературните източници по изследвания проблем;
- Анализ на нормативни образователни документи, образователно съдържание, основни понятия и разкриване на практически приложими форми за приобщаване на деца, родители и общественост към образователна мултилингвистична среда;
- Да се създаде емпатийно ориентиран образователен модел за ефективно познавателно развитие в детството в условията на мултилингвистична среда.

Хипотези

Изследват се следните три главни хипотези:

Хипотеза 1

H1 = Има връзка между емпатията и когнитивното развитие на децата (развитието на познавателната им култура)

Ho = Няма връзка между емпатията и когнитивното развитие на децата (развитието на познавателната им култура)

От тук произтичат 2 подхипотези:

H1a = Има връзка между емпатията и когнитивното развитие на децата (развитието на познавателната им култура) от групата в мултилингвистична образователна среда (за краткост ще бъде отбелязвана като експериментална група).

H1b = Има връзка между емпатията и когнитивното развитие на децата (развитието на познавателната им култура) от групата в монолингвистична образователна среда (за краткост ще бъде отбелязвана като контролна група).

Хипотеза 2

H2 Образователната среда оказва влияние върху способността за емпатиино поведение и познавателно развитие. Има значими разлики между/по отношение на емпатията и познавателното развитие на децата в двете групи.

Но = Няма значими разлики между/по отношение на емпатията и когнитивното развитие на децата в двете групи

От тук произтичат 2 подхипотези:

H2a = Има значими разлики по отношение на емпатията на децата в експерименталната и контролната група.

H2б = Има значими разлики по отношение на когнитивното развитие на децата в експерименталната и контролната група на входящо и изходящо ниво.

Хипотеза 3

H3 = Има връзка между емпатията на учителите и емпатията на децата, които те обучават. Има връзка между емпатията на учителите и познавателното развитие на децата (образователните резултати), които те обучават.

Методика на изследването

Експерименталният процес обхваща два основни етапа:

➤ **Първи етап – ноември 2015 год. – юни 2017 год.**

Първият етап е свързан с проучване степените на проява на емпатия в мултилингвистична образователна среда за развитие на познавателна култура в детството и структуриране на емпатийно ориентираната методология за педагогическо взаимодействие „от изисквания за научаване към подкрепа в ученето”.

➤ **Вторият етап – януари 2017 год. – април 2018 год.**

Вторият етап е свързан с мултиплициране на емпатийно ориентираната методология за педагогическо взаимодействие „от изисквания за научаване към подкрепа в ученето” за установяване на функционалност на модела в други образователни институции.

Първи етап – ноември 2015 год. – юни 2017 год.

Изследвани лица (обект на изследването)

- Изследвани са общо 90 деца, разпределени в две групи:
 - 45 от групата в мултилингвистична образователна среда (за краткост ще бъде отбелязвана като експериментална група).
 - 45 от групата в монолингвистична образователна среда (за краткост ще бъде отбелязвана като контролна група).
- Изследвани са учители както следва:
 - 4 учители, работещи в експерименталните групи в мултилингвистичната образователна среда.
 - 4 учители, работещи в контролните групи в монолингвистичната образователна среда.
 - 12 учители, работещи в мултилингвистичната образователна институция.
 - 24 учители, работещи в монолингвистичната образователна институция.
- Участие на родители в семинари, обучения и консултации от проучваните образователни институции както следва:
 - 8 родители на деца от експерименталните групи в помощ на учителите.
 - 5 родители на деца от контролните групи в помощ на учителите.
 - 90 родители на деца от мултилингвистичната образователна институция.
 - 45 родители на деца от монолингвистичната образователна институция.

Забележка 1: *Децата от контролната група се обучават в мултилингвистична образователна среда, но те са двуезични.*

Тъй като за децата от експерименталната група езиците са два /майчин и официален – български език/, независимо че

образователният процес се случва в мултилингвистична среда в експерименталната част тя ще бъде означена като двуезична.

Забележка 2: По случайност броят на децата както в експерименталната, така и в контролната група са еднакъв брой, като в контролната група всички деца също са в рамките на възрастта 4-7 години.

И двете групи се състоят от по 45 деца на възраст 4-7 г. средна възраст на 90 деца $4,68 \pm 0,60$.

➤ В експерименталната група – 45 деца на възраст от 4 до 7 години разделени в две групи: 4-5-годишни и 5-7-годишни (подготвителна група). Обучавани от 4 учителки. Децата от експерименталната група се обучават в мултилингвистична образователна среда, но живеят в двуезична среда (майчиният език е различен от официалния - ромски, турски, украински, немски). Представителите на ромския етнос са от две различни групи – роми-мюсюлмани, самоопределящи се като „милет“ и роми християни. Средна възраст $4,64 \pm 0,71$.

➤ Контролната група се състои от 45 деца, обучавани от 4 учители. Децата от контролната група се обучават и живеят в моноезична среда. Средна възраст $4,71 \pm 0,46$. За всички деца първият език е българският.

Методи и тестове на проучването

3. ***Наблюдение*** – целенасочено, непосредствено и обективно възприемане на изследвания обект. Чрез наблюдението се проучи и представи реалното състояние на проблема.

4. ***Беседа*** – анкетен метод за получаване на информация на основата на вербална комуникация. Свободен диалог с респондента по определената тема.

5. ***Анкета*** – структурно организирана система от въпроси, непосредствено свързани с целта на изследването, които се дават за мнение, отношение, оценка. Въпросите и отговорите се

представят в писмена форма на хартиен или магнитен носетел. Проведена анкета с учителите от училището в с.Бохот.

6. THE CAMBRIDGE BEHAVIOUR SCALE (Baron-Cohen & Wheelwright) Поведенческа скала на Кембридж – версия на български език доц. д-р. Е. Софрониева, проф. Т. Шопов, С. Танушев, СУ „Св. Кл. Охридски”

7. INTERPERSONAL REACTIVITY INDEX (Mark H. Davis) Индекс на междуличностна реактивност - версия на български език , доц. д-р Е. Софрониева, проф. Т. Шопов, С. Танушев, СУ „Св. Кл. Охридски”

8. Коефициент на Емпатия – Коефициент на Систематизация. Въпросник за детския KE- KC /Child EQ-SQ Questionnaire/. Въпросникът е създаден за деца на възраст 4-11 години. (Auyeung, Wheelwright, Allison, Atkinson, Samarawickrema, Baron-Cohen, 2009). The Children’s Empathy Quotient and Systemizing Quotient: Sex Differences in Typical Development and in Autism Spectrum Conditions. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 39 (11), 1509 - 1521. В България в случая е възприета думата „коефициент”. Поради това и тук е използван този термин. Правилното съответствие на оригиналния термин на английски език “quotient” е българската дума „частно”. Версия на български език: Е. Софрониева, Т. Шопов, Х. Белева, Софийски Университет, България; Д.Баева, Испания; В. Коун, САЩ.

9. Скала за емпатия на Грифит

Анализ на елементите на образователна емпатийно ориентирана стратегия

Обобщено резултатите от емпатийно ориентирания модел за педагогическо взаимодействие могат да бъдат дефинирани като **постигане на трайна социална и личностна устойчивост**, което е приоритет за институционалното развитие на децата от етно-малцинствените групи. Това прави технологията на емпатийно ориентираното обучение подходяща алтернатива на

традиционното обучение на тези деца и благодатна среда за реализацията на актуални образователни подходи (социокултурно образование), особено когато водещата цел е институционалната адаптация. За целта технологията следва да бъде теоретично обоснована и приложно модифицирана.

Теоретичното обосноваване на технологията на емпатийно ориентираното обучение в аспекта на институционалната адаптация на деца от етно-малцинствени общности е в основата на разработвания експериментален модел „от изискване за научаване към подкрепа в ученето”. Като значими за модела се извеждат следните постановки на технологията:

- Дава възможност за индивидуално образователно развитие на детето в рамките на институционалната среда;
- Дава възможност за придобиване на опит в реални житейски ситуации;
- Дава възможност на детето да усвоява опит в условията на социално взаимодействие;
- Дава възможност за обучение, основано на създаването на краен продукт от дейността;
- Дава възможност на детето да се почувства значимо и реализирано в обществен план;
- Дава възможност за постигането на устойчивост в образователното развитие на детето.

Проектиране на експерименталния модел

- **Първи етап** – анализ на бъдещата дейност на децата (понадгъшното тяхно обучение или професионална дейност след училището);
- **Втори етап** – определяне на съдържанието на обучението за всяка негова стъпка;
- **Трети етап** – проверка на равнището на натовареност на децата и определяне на необходимото време за обучение при съответен начин за изграждане на дидактическия процес;

- **Четвърти етап** – избор на организационни форми за обучение и възпитание, най-благоприятни за реализиране на дидактическия процес;
- **Пети етап** – подготовка на материали за осъществяване на мотивационния компонент на дидактическия процес (на текстове за мотивационни ситуации);
- **Шести етап** – разработка на система от учебни упражнения в съответствие с алгоритъма на функциониране и включването им в съдържателния компонент на учебните пособия;
- **Седми етап** – разработка на материали (тестове) за обективен контрол за качеството на усвоените от децата знания и действия в съответствие с целите на обучението;
- **Осми етап** – разработка на структурата и съдържанието на учебните занятия, позволяващи да се решават образователните и възпитателните задачи;
- **Девети етап** – апробация на проекта на практика и проверка на завършеността на учебно-възпитателния процес. Корекция на проекта.

Настоящото изследване визира модифицирането на технологията на емпатийно ориентираното обучение за целите на институционалната адаптация на децата от етническите малцинства – роми, турци и др.

Допълнителни дейности за постигане на познавателни резултати в мултилингвистична образователна среда

- *Дейност 1.* Допълнително обучение по български език за деца в ранна детска възраст (4-7 години), за които българският език не е майчин за започване на училище и бъдещо пълноценно включване в образователния процес чрез допълнителни занятия по български език и усвояване на социални и комуникативни умения.
- *Дейност 2.* Допълнителни занимания с децата в извънучилищни форми.

Сформират се 2 групи за работа с децата, съответстващи на 2-те възрастови групи, с които ще се работи в продължение на 1 учебна година, след което децата ще преминават успешно в по-висока степен. Предвиждат се 20 деца възраст 4-5 годишни и 25 деца включени в допълнителни занимания от предучилищната подготвителна група.

➤ *Дейност 3.* Допълнителни занимания с 25 деца от предучилищната подготвителна група се провеждат 3 пъти седмично по 2 учебни часа допълнително към всекидневните занимания в подготвителната група, разпределени съответно 4 часа седмично допълнителни занимания по български език и 2 часа образователни и подвижни игри и дейности по избор.

➤ *Дейност 4:* Провеждане на консултации и тренинги с учителите за емпатийно ориентирано поведение.

➤ *Дейност 5:* Провеждане на тренинги с **родители** за емпатийно ориентирано поведение – индивидуални и групови консултации и тренинги, съвместно с учителите.

➤ *Дейност 6:* Консултации и оказване съдействие на учители, родители и деца за справяне с конкретни обучителни казуси на място по време на обучителния процес.

Втори етап на експерименталната работа – януари 2017 год. – април 2018 год.

Вторият етап е свързан с мултиплициране на емпатийно ориентираната методология за педагогическо взаимодействие „от изасквания за научаване към подкрепа в ученето” за установяване на функционалност на модела в други образователни институции, в които доминира мултиезична среда, но децата основно са двуезични.

Изследвани лица (обект на изследването)

Във втория етап на експерименталния процес участват:

- Педагогически и непедагогически персонал – 212

- Родители- 200
- **Учители и родители попълват тестове за 120 деца, които се използват като контролна извадка за съпоставяне на резултатите на учителите с резултатите на децата, за да се проследи корелацията между емпатия „учител-дете”.**

3.2.2.Предвидени дейности за постигане на емпатийно-ориентирана методология на педагогическо взаимодействие за учители и родители

- *Дейност 1:* Провеждане на консултации и тренинги с учители за емпатийно ориентирано поведение в педагогическото взаимодействие
- *Дейност 2:* Провеждане на консултации и тренинги с родители за емпатийно ориентирано поведение – индивидуални и групови консултации и тренинги, както и съвместно с учителите.
- *Дейност 3:* Консултации и оказване съдействие на учители, родители и деца за справяне с конкретни обучителни казуси на място.

Данни за участниците в двата етапа на експерименталния процес:

- **Педагогически и непедагогически персонал – 248**
- **Родители- 325**
- **Деца - 210**

3. Глава трета: Анализ на резултатите от изследването Статистическа обработка на резултатите. Валидност и надеждност на инструментите

За обработката и анализа на получените данни е използвана програмата IBM SPSS Statistics 20.0. Възвращаемостта на всички коректно попълнени инструменти е 100%. За проверка на надеждността или вътрешната съвместимост/ консистентност на използвания инструмент е използван метода „алфа на Кронбах” (Cronbach), при който „коэффициентът изразява средната стойност на всички възможни коефициенти на данни от „разделена половина” (Шопов и Софрониева 2014). В идеалния случай – вътрешната консистентност е 1. За приемлива или висока вътрешна консистентност се считат стойности на алфа на Кронбах по –високи от 0.5. Данните от анализа на айтъмите на всяка една от двете подскали на инструмента КЕ-КС са представени в таблиците по-долу.

КЕ-КС:

Таблица 5: Алфа на Кронбах за подскала 1 – коефициент на емпатия

Алфа на Кронбах	Брой айтъми
,889	27

Таблица 6: Алфа на Кронбах при премахване на съответния айтъм за подскала 1 – коефициент на емпатия

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтема	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтема	Коригирана корелация между айтема и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтема
E1	27,167	90,208	,561	,884
E2	28,333	96,764	-,037	,895
E4	28,111	95,426	,048	,895
E6	27,711	88,612	,511	,884
E7	27,533	96,724	-,039	,897
E9	27,956	89,167	,459	,885
E13	27,889	92,414	,257	,890
E14	27,933	87,569	,603	,882
E17	28,011	91,247	,364	,887
E18	27,322	90,288	,497	,885
E20	27,622	89,901	,527	,884
E23	27,611	91,544	,361	,887
E26	27,711	86,253	,668	,880
E28	27,544	92,610	,270	,889
E30	27,622	86,844	,694	,880
E31	27,278	89,731	,706	,882
E33	28,156	93,346	,234	,890
E36	28,011	90,348	,456	,885
E37	27,344	86,970	,689	,880
E40	27,833	89,084	,475	,885
E42	27,444	89,486	,510	,884
E43	27,467	89,151	,528	,884
E45	27,533	86,679	,714	,879
E48	27,589	88,200	,588	,882
E52	27,556	86,744	,642	,881
E53	27,767	89,080	,462	,885
E55	27,589	87,099	,569	,882

Таблица 7: Алфа на Кронбах за подскала 1 – коефициент на систематизация

Алфа на Кронбах	Брой айтъми
,892	28

Таблица 8: Алфа на Кронбах при премахване на съответния айтъм за подскала 1 – коефициент на систематизация

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтема	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтема	Коригирана корелация между айтема и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтема
S3	22,967	110,864	,554	,886
S5	22,711	111,444	,551	,886
S8	22,478	111,264	,569	,886
S10	22,500	114,815	,371	,890
S11	23,056	117,694	,186	,894
S12	23,144	113,226	,437	,889
S15	23,433	118,585	,198	,892
S16	22,800	112,229	,501	,887
S19	22,378	110,103	,648	,884
S21	23,111	118,549	,160	,893
S22	22,778	112,984	,426	,889
S24	22,544	113,442	,502	,887
S25	22,756	108,614	,637	,884
S27	22,956	119,279	,088	,895
S29	22,722	112,248	,497	,887
S32	23,111	116,280	,312	,891
S34	22,833	109,511	,646	,884
S35	22,778	112,871	,441	,888
S38	23,089	111,430	,527	,886

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтема	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтема	Коригирана корелация между айтема и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтема
S39	22,444	112,587	,508	,887
S41	22,722	112,135	,494	,887
S44	22,800	106,948	,695	,882
S46	22,433	108,720	,700	,883
S47	22,922	114,859	,326	,891
S49	22,622	110,800	,614	,885
S50	22,444	118,070	,161	,894
S51	23,022	115,168	,376	,890
S54	22,844	115,167	,320	,891

Стойностите на „алфа на Кронбах” и при двете подскали – коефициент на емпатия и коефициент на систематизация надхвърлят 0,85, което показва много висока вътрешна съгласуваност (Cronbach).

Беше направена проверка дали съгласуваността на под скалите ще се подобри ако всеки айтъм се отстранява последователно и поотделно. Установи се, че при отпадане на някой от айтъмите консистентността би се подобрила, но промяната е незначителна(най-глямата промяна е 0,007 при айтъм E7 от коефициента на емпатия и 0,004 при айтъм S27 от коефициента на систематизация).

Коефициент на емпатия¹ – учители (Поведенческа скала на Кеймбридж²)

¹ EQ (Adults) Empathy Quotation

² CBS –Cambridge Behavior Scale

За проверка на надежността или вътрешната съвместимост/консистентност на използвания инструмент също е използван метода „алфа на Кронбах”

Таблица 9: Алфа на Кронбах за EQ коефициент на емпатия – възрастни

Алфа на Кронбах	Брой айтъми
,856	40

Таблица 10: Алфа на Кронбах при премахване на съответния айтъм за EQ коефициент на емпатия – възрастни

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтема	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтема	Коригирана корелация между айтема и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтема
EQ 1	43,856	114,147	,188	,856
EQ 4	44,733	122,040	-,580	,867
EQ 6	43,578	115,505	,029	,858
EQ 8	44,433	114,878	,095	,857
EQ 10	44,289	111,713	,228	,856
EQ 11	43,811	110,829	,257	,855
EQ 12	43,711	112,455	,218	,856
EQ 14	43,456	111,644	,412	,852
EQ 15	44,256	121,024	-,316	,869
EQ 18	43,844	117,706	-,131	,865
EQ 19	43,633	108,415	,709	,847
EQ 21	43,944	102,525	,669	,843
EQ 22	44,044	109,167	,384	,852
EQ 25	43,744	110,170	,561	,850

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтема	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтема	Коригирана корелация между айтема и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтема
EQ 26	43,356	108,749	,779	,847
EQ 27	43,489	111,399	,292	,854
EQ 28	44,600	108,894	,464	,850
EQ 29	44,767	113,327	,137	,858
EQ 32	43,622	110,642	,323	,853
EQ 34	44,156	107,346	,499	,849
EQ 35	44,733	112,602	,209	,856
EQ 36	44,022	102,022	,868	,839
EQ 37	44,611	107,207	,453	,850
EQ 38	43,322	109,682	,452	,851
EQ 39	44,222	119,164	-,218	,866
EQ 41	43,578	108,539	,695	,847
EQ 42	43,500	104,972	,705	,844
EQ 43	43,889	105,830	,700	,845
EQ 44	43,500	104,972	,705	,844
EQ 46	43,944	112,525	,150	,858
EQ 48	43,744	107,518	,535	,848
EQ 49	44,989	119,562	-,520	,863
EQ 50	43,856	115,316	,003	,862
EQ 52	44,156	104,290	,634	,845
EQ 54	43,889	106,280	,667	,846
EQ 55	43,578	104,943	,752	,843
EQ 57	44,389	110,690	,240	,856
EQ 58	44,100	105,731	,717	,845
EQ 59	43,989	111,921	,317	,853
EQ 60	43,567	113,439	,222	,855

Стойностите на „алфа на Кронбах” при коефициент на емпатия (при възрастни) надхвърля 0,85, което показва много висока вътрешна съгласуваност (Cronbach).

Направена е проверка дали съгласуваността на подskalите ще се подобри ако всеки айтъм се отстранява последователно и пооднелно. Установи се, че при отпадане на някой от айтъмите консистентността би се подобрила, но промяната е незначителна (най-глямата промяна е 0,013 при айтъм EQ15 от коефициента на емпатия или когато се акцентира върху отговор „В разговор имам склонност да фокусирам върху моите мисли, а не върху това, какво мисли слушателят ми”).

Инструмент за измерване на познавателната култура на децата 12 критерия на входящо ниво

За проверка на надежността или вътрешната съвместимост/консистентност на използвания инструмент също е използван метода „алфа на Кронбах”

Таблица 11: Алфа на Кронбах за инструментариум – входящо ниво

Алфа на Кронбах	Брой айтъми
,799	12

Таблица 12: Алфа на Кронбах при премахване на съответния айтъм за инструментариум – входящо ниво

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтема	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтема	Коригирана корелация между айтема и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтема
Критерий 1	23,167	23,129	,158	,809
Критерий 2	22,389	20,757	,539	,776
Критерий 3	22,300	20,257	,502	,779
Критерий 4	22,522	20,185	,542	,775
Критерий 5	23,067	22,580	,206	,807
Критерий 6	22,244	20,861	,533	,777
Критерий 7	22,356	20,614	,522	,777
Критерий 8	22,244	19,872	,709	,761
Критерий 9	22,578	19,955	,540	,775
Критерий 10	22,533	21,038	,406	,789
Критерий 11	22,633	21,493	,430	,786
Критерий 12	23,056	22,435	,270	,800

Стойностите на „алфа на Кронбах” при инструмента на входящо ниво е 0,80, което също показва много висока вътрешна съгласуваност (Cronbach).

Беше направена проверка дали съгласуваността на инструмента ще се подобри ако всеки критерий се отстранява последователно и поодделно. Установи се, че при отпадане на някой от критериите консистентността би се подобрила, но промяната е незначителна(най-глямата промяна е 0,010 при критерий 1).

Инструмент за измерване на познавателната култура на децата 12 критерия на изходящо ниво

За проверка на надежността или вътрешната съвместимост/консистентност на използвания инструмент също е използван метода „алфа на Кронбах”

Таблица 13: Алфа на Кронбах за инструментариум – изходящо ниво

Алфа на Кронбах	Брой айтъми
,805	12

Таблица 14: Алфа на Кронбах при премахване на съответния айтъм за инструментариум –изходящо ниво

	Средна стойност на скалата при отстраняване на айтъма	Дисперсия на скалата при отстраняване на айтъма	Коригирана корелация между айтъма и цялата скала	Алфа на Кронбах при отстраняване на айтъма
Критерий 1	26,044	15,436	,503	,787
Критерий 2	25,356	17,737	,350	,799
Критерий 3	25,200	18,836	,104	,816
Критерий 4	25,456	17,554	,356	,799
Критерий 5	26,033	15,471	,550	,781
Критерий 6	25,289	17,241	,481	,790
Критерий 7	25,300	16,864	,520	,786
Критерий 8	25,278	17,102	,549	,786
Критерий 9	25,600	15,456	,563	,779
Критерий 10	25,489	16,859	,424	,793
Критерий 11	25,711	16,140	,503	,786
Критерий 12	26,144	15,945	,518	,784

Стойностите на „алфа на Кронбах“ при инструмента на изходящо ниво е 0,81, което също показва много висока вътрешна съгласуваност (Cronbach).

Беше направена проверка дали съгласуваността на инструмента ще се подобри ако всеки критерий се отстранява последователно и поодделно. Установи се, че при отпадане на някой от критериите консистентността би се подобрила, но промяната е незначителна (единствената промяна в положителна посока е 0,011 при критерий 3).

Валидност на инструментите

Авторите на оригиналната методика са валидизирали инструментите (EQ Adults / EQES)

Проверка на изследователските хипотези.

Първо – сравнение на двете групи.

Експерименталната и контролната група бяха сравнени по пол и възраст. За целта беше използван статистическия критерий Хи-квадрат, който се използва за сравняване на две или повече разпределения.

Не се установиха статистически значими разлики между двете групи по пол (стойността на Хи-квадрат е 1,60 при $p=0,206$) и по възраст (стойността на Хи-квадрат е 3,79 при $p=0,052$).

Тези резултати позволяват да се твърди, че ако между двете групи се установи различие, то се дължи на езиковата среда, а не на странични фактори – пол и възраст.

Естествено по отношение на учителите – има различия във всички групи (стойността на Хи-квадрат е 90,00 при $p=0,000$) – защото учителите в 4 групи работят само с едноезични деца, а в другите 4 – само с двуезични деца. Няма смесени групи.

Проверка на хипотеза H2a

За проверка на хипотеза H2a се сравняват средните стойности на коефициентите на емпатия и систематизация между експерименталната и контролната група. Сравнението се прави чрез използването t-критерий за сравняване на две средни от две независими извадки.

Не се установяват статистически значими различия между експерименталната и контролната група нито при коефициента на емпатия ($t=0,43$ при $p=0,671$), нито при коефициента на систематизация ($t=0,78$ при $p=0,436$).

За да контролираме влиянието на възрастта сравняваме двете групи (експериментална и контролна) поотделно в двете възрастови групи (3-4 годишни и 5-6 годишни).

Във възрастовата група на 3-4 годишните деца се наблюдава статистически значимо различие както при коефициента на емпатия ($t=3,76$ при $p=0,001$), така и при коефициента на систематизация ($t=3,42$ при $p=0,002$). Във възрастовата група на 5-6 годишните деца не се наблюдава статистически значимо различие нито при коефициента на емпатия ($t=1,16$ при $p=0,253$), нито при коефициента на систематизация ($t=0,90$ при $p=0,375$).

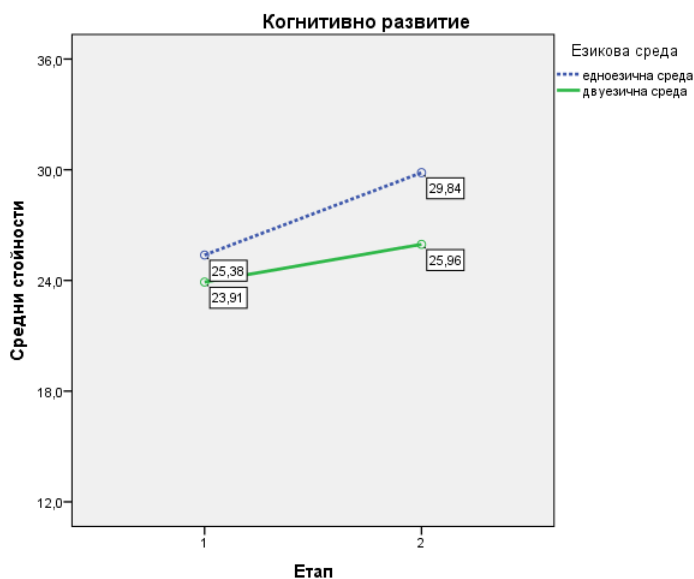
Изследваните до тук различия са между средни стойности. Но освен средните стойности би могло да има разлика и в разсейванията между двете групи. За да се изследва евентуалното влияние на разсейването са формирани три групи за всеки от двата коефициента – под нормата, в нормата и над нормата. Групата на нормата е формирана като към средната е прибавено и извадено едно стандартно отклонение. След това разпределенията по тези три групи са сравнени с помощта на Хи-квадрат.

Установява се статистически значимо различие между експерименталната и контролната група при коефициента на емпатия (стойността на Хи-квадрат е 9,84 при $p=0,007$).

Не се установява статистически значимо различие между експерименталната и контролната група при коефициента на систематизация (стойността на Хи-квадрат е 0,62 при $p=0,734$).

Хипотеза Н2б

За проверка на Хипотеза Н2б се сравняват средните стойности на познавателната култура между експерименталната и контролната група, но това сравнение се прави на входящото и на изходящото ниво. Също така се проследява промяната между входящото и изходящото ниво в двете групи поотделно.

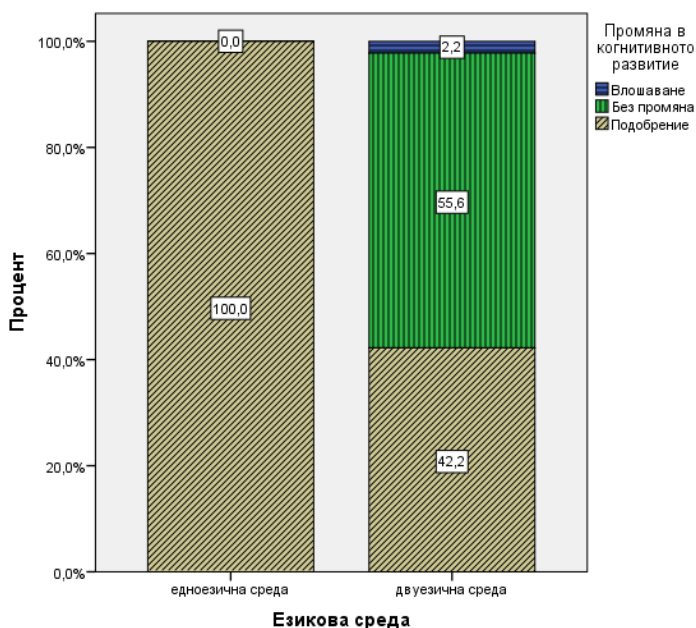

Фиг. 10. Средни стойности на познавателната култура на входящо и изходящо ниво по езикова среда

Чрез използването на t-критерий при независими извадки се установи, че на входящото ниво няма статистически значима разлика между експерименталната и контролната група ($t=1,41$ при $p=0,163$), докато на изходящото ниво има статистически значима разлика между двете групи ($t=4,63$ при $p=0,000$).

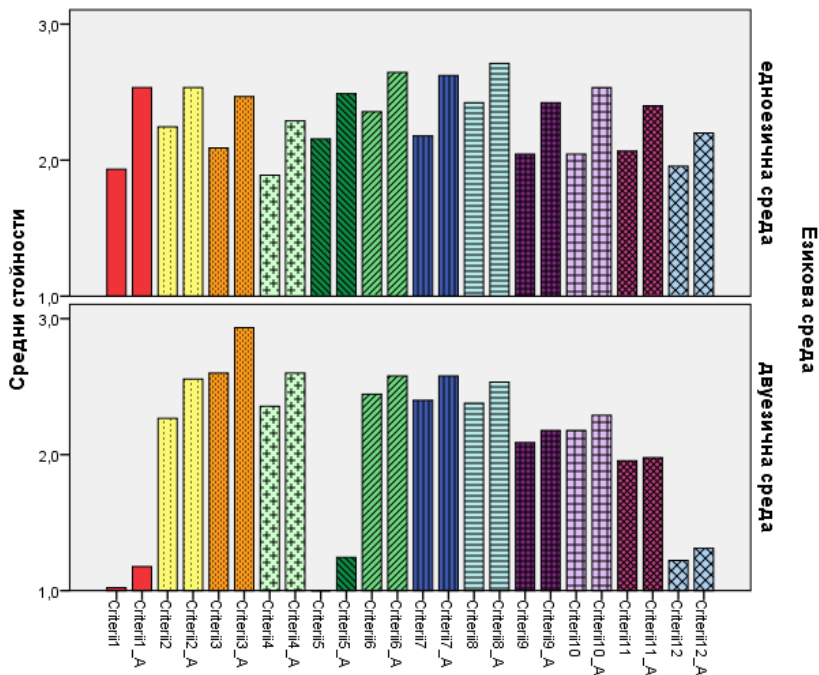
Чрез използването на t-критерий при зависими извадки се установи, че в рамките и на експерименталната група ($t=3,87$ при $p=0,000$), и на контролната група ($t=24,62$ при $p=0,000$) промяната между входящото и изходящото ниво е статистически значима.

Освен средните стойности на двете групи се проследява индивидуалната промяна на всяко дете. За целта се създава нов показател с три разновидности – влошаване, без промяна и подобрене, след което се сравняват разпределенията по този нов показател между експерименталната и контролната група.

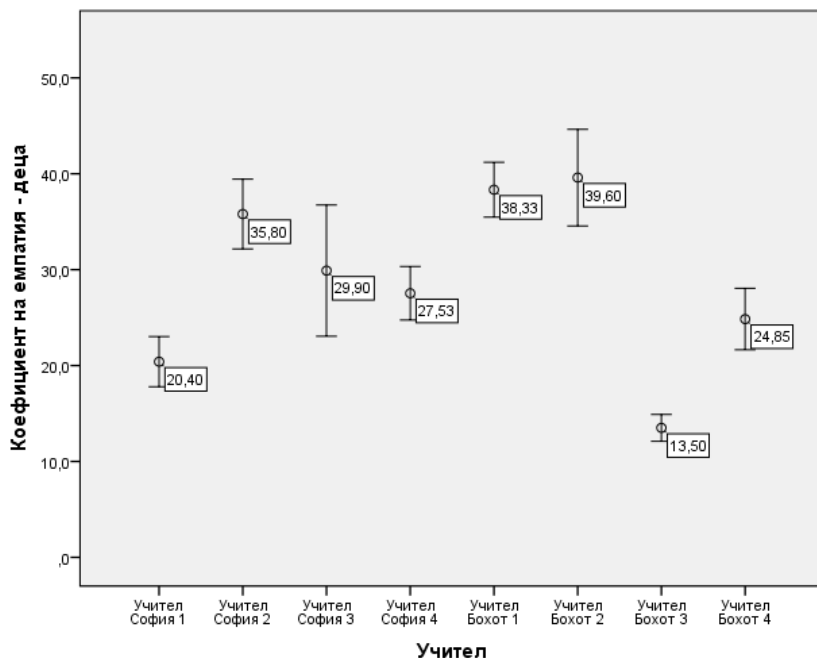
Фиг. 11. Разпределение по индивидуалната промяна на децата по езикова среда

Установява се статистически значимо различие между експерименталната и контролната група (стойността на Хи-квадрат е 36,56 при $p=0,000$).

Фиг. 12. Средни стойности по критериите на познавателната култура в експерименталната и контролната група

Личността на учителя оказва статистически значимо влияние върху коефициента на емпатия на децата ($F=27,46$ при $p=0,000$), върху коефициента на систематизация на децата ($F=21,92$ при $p=0,000$), върху познавателната култура на входящо ($F=12,05$ при $p=0,000$) и изходящо ниво ($F=16,02$ при $p=0,000$).

Фиг. 13. Средни стойности на коефициента на емпатия на децата според личността на учителя

Установиха се статистически значими коефициенти на корелация между емпатията на учителите и емпатията и познавателната култура на децата.

При проследяване на стойностите за корелация между учители и деца се установяват значими стойности, което се дължи основно на педагогическото взаимодействие. В квалификационните консултации за разрешаване на казуси от педагогическото взаимодействие основно се акцентираше на ежедневно поведение на учителя. Изследователите на емоционалния интелект и в частност на емпатията са установили интересна закономерност – емоционалният интелект се повишава с придобиването на жизнен опит, като се увеличава в периода на младостта и зрелостта.

Учителите, по силата на образователната ситуация активно участват във формирането на жизнен опит при децата.

Използват основно два подхода към развитието на емоционалния интелект – може пряко да се работи с него, а може и косвено – чрез изграждане на свързани с него качества. Днес вече е доказано, че върху формирането на емоционалния интелект влияе насърчаването на такива личностни свойства като емоционалната устойчивост, положителното отношение към себе си, готовността да видиш причината за случващите се събития в теб самия, а не в околните и в случайни фактори, и емпатията (способност към съпреживяване). По такъв начин, развивайки тези качества у детето може да се повиши неговият емоционален интелект.

Провеждане на обучения, консултации и тренинги с учители за емпатийно ориентирана методология в педагогическото взаимодействие

В обученията и консултирането на учителите се акцентира на особеностите на различните етноси и култури, като успоредно с това се създават благоприятни условия за изграждане на адекватни умения за уважително и пълноценно общуване и съвместна работа с техните представители. Именно тогава се вижда най-добре, че обучението/ консултирането в образованието е много подходящ механизъм за активно включване на всички заинтересовани лица с цел своевременно информиране и съвместно преодоляване на културни различия, социални конфликти и предразсъдъчно мислене (Янкулова, Й. 2012). След установяване на тези зависимости в експерименталната работа през втория етап се наблегна на работа с учителите и родителите.

Прие се тезата, че чрез провеждане на консултации, тренинги и обучения с учители за емпатийно ориентирано поведение в регулярен режим през втория етап от януари 2017 г. до април 2018 г. се очаква повлияване на стила на педагогическото

взаимодействие с тенденция от „изисквания за научаване към подкрепа в ученето“.

Програмата за обучения, тренинги и консултации е предварително структурирана. /Вж. Глава втора от дисертацията/

Основните акценти в обученията, тренингите и консултациите с учителите и родителите са върху **основни ценности** (които се смятат за важни и достойни) и убеждения (които се признават за правилни):

- убежденията и ценностите на учителите и общността се оказват дълбоко вкоренени и трудно заменящи се. Една от основните бариери в образованието в мултилингвистична среда е “негативното отношение”, а отношението е съчетание от ценности и убеждения. “Негативното отношение към приобщаването е толкова сериозна преграда, че цената на вложените ресурси е много голяма.” /Майлз, С. 2000)

Основните акценти в обученията, тренингите и консултациите с учителите и родителите за отработване на негативното отношение се основават на:

- хората могат да видят положителната роля на приобщаването на практика;
- ако хората се наемат да защитават новите убеждения и ценности.

Основните ценности на емпатийно ориентираното образование могат да се намерят във всички култури, философски системи и религии и са отразени в болшинството основни статии и международни документи за правата на човека. За да може образователната програма да бъде устойчива, на определен момент тези убеждения и ценности трябва да бъдат открито и ясно формулирани.

Основните ценности, на които се основават консултациите, тренингите и обученията на учителите и родителите са:

- Взаимно уважение;
- Толерантност;

- Осъзнаване на себе си като част от обществото;
- Предоставяне възможност за развитие на навиците и талантите на всеки човек;
- Взаимопомощ;
- Възможност за учене един от друг;
- Възможност да помогнеш на самия себе си и на хората в своето съобщество;
- Други.

Застъпва се концепцията, че училище, семейство, дете и общество носят съвместна отговорност за решаване на проблеми и проблемите трябва да се решават с отчитане на социалните модели, т.е., *училището изпитва трудности с преподаването, а не детето изпитва затруднения с обучението. Като един от акцентите на това схващане е и емпатийно ориентираната методология за педагогическо взаимодействие „от изисквания за научаване към подкрепа в ученето“.*

След проведени обучения, тренинги, консултации през втория етап на изследователското проучване с учители и родители се получи наблюдавана разлика в статистическите изводи и в поведението на учители и деца в образователните институции: ДГ „Юнаците” с. Юнаците, Пазарджик; ДГ „ Първи юни“, с. Бутан, Козлодуй; ДГ „ Радост“, с. Гложене, Козлодуй; ОУ „Отец Паисий”, с.Равна гора, Бургас; СУ „Отец Паисий”, гр.Куклен, Пловдив; ОУ „Антон Страшимиров”, с. Бохот, община Плевен.

Насочеността на обученията е по отношение изискванията на учителите към децата за научаване и постепенно се пренасочваше към подкрепа в ученето на самите деца: както за поведенчески, така и за познавателни реакции. Отчитат се значими резултати по отношение на повлияване на познавателната култура на децата чрез емпатийно ориентирано отношение и поведение в педагогическото взаимодействие на учителите, разглеждано като възлов момент в набора от методически арсенал.

Заклучение и изводи

Когато се сблъскват с фрустрация, отчаяние, тревога, тъга или срам, децата губят достъп до собствената си памет, до способността да разсъждават и да правят връзки между нещата.

Обикновената ситуация, като тази да ги вдигнат да четат на глас в клас е достатъчна, за да накара някои деца да се вцепенят. Когато трябва да се явят на писмен тест или изпит, при които има комбинирани изисквания към паметта, способността за разсъждаване, писането на ръка, планирането и организацията, някои деца може просто да блокират.

Видът на математическа словесна задача шокира някои деца. Уплашените деца се справят зле, а освен това не научават нова информация.

Тревожността е враг на паметта. А за съжаление, в много от днешните класни стаи виждаме деца, чиято интелектуална енергия и възможности са пресушени от негативни емоционални състояния. Емоцията е ключът за включване/изключване на ученето.

По-чувствителните хора наблюдават това явление от години, но сега интуитивните ни усещания са подкрепени от обективна информация от неврологията.

Центровете и процесите в мозъка, които отговарят за емоциите, лимбичната система, могат да отворят или затварят достъпа до ученето, паметта и способността за изграждане на нови връзки.

Триизмерният изглед на човешкия мозък го показва открай докрай, отзад и отпред, отгоре до долу.

От едната страна лявото полукълбо отговаря за логиката, последователността, времето и езика. От другата страна дясното полукълбо се занимава с пространствената организация, някои видове интуиция и математиката.

Можем да разглеждаме задната част на мозъка като хранилище на знания и опит, но ние избираме, използваме и организираме тази информация чрез предните му дялове.

При третия изглед се движим отдолу нагоре, подобно на асансьор. От долната страна се намира мозъчният ствол (горната част на гръбначния стълб и основата на мозъка), където се намира механизмът на възбуждане на импулсите. Следващото ниво е лимбичната система, чиято задача е да интерпретира емоционалната стойност на входящите дразнителни и да реши дали са неутрални, добри или смъртоносни.

Лимбичната система разпространява своята интерпретация в цялото тяло, като в зависимост от същността отваря или затваря достъпа до висшите функции на мозъчната кора, най-горната спирка.

Ако лимбичната система каже „Тревога“ (при тревожност, стрес и др.), достъпът се прекратява. Асансьорът не стига до най-горното ниво, както когато не можем да използваме азбуката. И обратното - ако лимбичната система каже „Чудесно!“, асансьорът плавно се изкачва до върха на знанията, въображението и креативността. Емоциите управляват „асансьора“.

Констатации:

- Предложеният модел е следствие и е съобразен с реалностите, в които живеем – динамично развиващ се свят и предизвикателствата на 21-ви век.
- Моделът дава възможност за среща и взаимодействие между заинтересованите страни в образователната институция – директор, учители, деца, родители, както и тяхното взаимодействие с държавни и обществени структури, местна власт и общност, партньорство с организации от неправителствения сектор и други възможни ресурси.
- Този модел може да се прилага във всяко населено място, където съществува ситуация на мултилингвизъм при закрыта

детската градина. Едновременно с това той е подходящ и за всички населени места, в които съжителстват хора с различно вероизповедание и принадлежат към различни етнически общности.

- Моделът има развиващ се характер и е практически приложим.

Приноси

1. Представено е психолого-педагогическо интерпретиране на прояви на емпатийноориентирано поведение на детето от от 4-7 годишна възраст на основата на теоретичен сравнителен анализ на изследователски концепции у нас и в чужбина. Аналитично се дефинира конструктът „емпатийно-ориентирано поведение“.
2. Представено е психолого-педагогическо интерпретиране на прояви на емпатийно-ориентирано поведение на учителя на основата на теоретичен сравнителен анализ на изследователски концепции у нас и в чужбина. Установиха се статистически значими коефициенти на корелация между емпатията на учителите и емпатията и познавателната култура на децата и в двете езикови среди.
3. Разработен е и е апробиран диагностичен инструментариум за наблюдаване и оценяване на прояви на емпатийно-ориентирано поведение на деца от предучилищна възраст, учители и родители в мултилингвистична и монолингвистична среда с отчитане на влиянието върху познавателното развитие на децата, съобразно матрици за количествени и качествени степени на установяване.
4. Структуриран е и е апробиран експериментален модел за възпитаване на емпатийноориентирано поведение за учители, родители и деца от предучилищна възраст в мултилингвистична образователна среда за повишаване на степента на познавателна култура и овладяване на официалния език: представени са характеристиките на експерименталния модел; изяснена е същността му и са изведени принципите и изискванията за тяхното успешно проектиране в педагогическото взаимодействие в населени места със затихващи функции, където са закрити детски градини и децата се приемат от 3-годишна възраст в училище.
5. Доказано е статистически положителното влияние на експерименталния модел върху: - възпитаването на емпатийно-ориентирано поведение на децата от предучилищна възраст в моно

и мултилингвистична образователна среда; - динамиката на емпатийно-ориентираното поведение на деца, както в мултикултурни, така и в монокултурни детски групи; - взаимодействието с възрастните в експерименталните мултикултурни групи. Доказа се, че има връзка между емпатията на възрастните и когнитивното развитие на децата (развитието на познавателната им култура);

6. Проучени са емпатията и нагласите на родители /от ромски, турски, български и др. етноси/, както и на предучилищните педагози по посока готовността им за реализиране на педагогическо взаимодействие, насочено към изграждане на емпатийност, толерантност и уважение към различни култури. Квалификационните тренинги, обучения, конкретно-педагогически консултации въздействаха в практико-приложен план върху емпатийно ориентиране на учителите за по-успешно реализирането на професионалните им компетентности.

7. Моделът за целенасочена квалификационна дейност с учители и родители е апробиран в масовата практика като надграждаща част от образованието, което е пример за добра практика по посока изграждане на поведение и нагласа за преход от „изискване за научаване към подкрепа в ученето”..

8. Проучени, анализирани и обобщени са теоретични постижения и добри практики в проблематиката, свързана с емпатията на учители, родители, деца в мултилингвистична и монолингвистична образователна среда и влиянието ѝ върху познавателните постижения на децата.

9. Анализирани и обобщени са резултатите от емпиричното изследване и са изведени и открити значими за практиката тенденции, които уточняват, че познавателните дефицити на индивида не са резултат от липса на социални умения, а са свързани с липсата на ефективност в надеждното използване на вече придобити социални умения.

Анализът на проблема за емпатията и нейното влияние в мултилингвистична среда за познавателна култура в детството показва, че изследвания в тази насока липсват. В същото време този въпрос е от изключителна важност с оглед на непрекъснатото реструктуриране на средата от моно в мултилингвистична и с оглед особеностите по отношение на познавателното формиране на децата в предучилищна и начална училищна възраст.

Списък на публикациите на докторанта

Научни публикации, свързани с дисертационния труд:

Баева, Д. (2016) Емпатията в интеркултурното образователно пространство. София, Есенни докторантски четения, СУ ”Св.Кл.Охридски”

Баева, Д. (2016) Емпатията като емоционален процес и толерантност в дейността на учителя. София, Есенни докторантски четения, СУ ”Св.Кл.Охридски”

Баева, Д. (2016) Мултилингвизмът като фактор за подобряване комуникативните способности при децата. София, Есенни докторантски четения, СУ”Св.Кл.Охридски”

Baeva,D. M.Baeva, (2018) Theory of Change - practical experiences and changes in intercultural and inclusive preschool education in Bulgaria. Specific issues of contemporary preschool education in Bulgaria and Slovakia. Angelov, B., Engels-Kritidis, R., Kostrub, D., Osad'an, R. (Eds.) St. Kliment Ohridski University Press.

Baeva,D. (2018) Насърчаване към рециклиране и опазване на околната среда от ранна детска възраст. Diario de Burgos – Proyecto Recicrea – “Promover el reciclaje y la conservación del medioambiente desde las edades tempranas”, Диарио де Бургос – Проект Recicrea

Baeva,D. (2018) Establecer hábitos de lectura y escritura para niños de 3 a 12 años utilizando métodos innovativos /Формиране на навици за четене и писане чрез използване на иновативни методи при деца от 3 до 12 годишна възраст/. Adeco Camino (Centro de desarrollo rural) Proyecto Entrelibros /Проект Entrelibros/

Baeva,D. (2018) Organización de concurso literario /Организиране на литературен конкурс за детски разкази/. Adeco Camino (Centro de desarrollo rural) Proyecto Entrelibros /Проект Entrelibros/

Sofronieva, E., Shopov, T., Beleva, H., **Baeva, D.;** Cone, V. (2017). Empathy/Systemizing Quotient (EQ-SQ) (Child) – Bulgarian (online). Autism Research Centre based at the University of Cambridge in the UK. http://www.autismresearchcentre.com/arc_tests